

UTASI ANIKÓ

Óvóképző Szakfőiskola Újvidék, Újvidék
anikoutasi@gmail.com

IGAZI CROSSOVER: A JANIKOVSZKY-RÉBER „KÉPESKÖNYV”

A tanulmány az *Illusztráció és szöveg intermedialis kapcsolata Janikovszky Éva „gyermekprózájában”* című doktori értekezés expozéja tulajdonképpen. A disszertáció megvédésére 2015. VII. 8-án került sor az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Jelen dolgozat összefoglalja a szerző kutatásának eredményeit, különös tekintettel a Janikovszky-Réber szerzőpáros közösen létrehozott „képeskönyveire”, valamint kitekintést nyújt Janikovszky Éva illusztrált szövegeinek utóéletére is.

Kulcsszavak: gyermekirodalom, képeskönyv, illusztráció, szöveg, intermedialitás, Janikovszky Éva, Réber László

Az Illusztráció és szöveg intermedialis kapcsolata Janikovszky Éva „gyermekprózájában” című doktori értekezésében Janikovszky Éva gyermekprózájával foglalkoztam. Az író a világsikert elsősorban az úgynevezett „képeskönyveinek” köszönheti – harmincöt nyelvre fordították le eddig köteteit –, ennek ellenére kevés szó esik róla még mindig, szinte alig foglalkoznak vele. A Janikovszky-életmű kritikai recepciója is meglehetősen szegényes, az őt bemutató monográfiára is sokáig kellett várnunk, 2014-ben jelent csak meg.

Érdeklődésem fókuszában tehát a „képeskönyvek” álltak, hiszen ezek kiemelt, külön helyet foglalnak el az egész opusban. Egy teljesen új műfajt, új könyvtípust teremtettek a magyar irodalomban, melyekben a szöveg és illusztráció teljesen összefonódik, elválaszthatatlan egységet alkot.

Tehát a Réber László illusztrálta „képeskönyv” az igazi műfaja Janikovszky Évának: ebben találja meg igazi hangját, ebben alkotott maradandót.

A mai, legfrissebb szakirodalmak a képeskönyv fogalmát egyébként teljesen újraértelmezik. Mint művészeti formát, „vizuális irodalmat” (SALISBURY-STYLES 2012) tartják számon, ahol a jelentés a szó és kép kölcsönhatásán

keresztül bontakozik ki. Egy specifikus, komplex szövegről beszélhetünk, melyet a verbális és képi jelek együttesen hoznak létre (NIKOLAJEVA–SCOTT 2006). Látványegyüttesről van szó tehát, egy multimediális műfajról, a képi és verbális szintetizálódásáról.

Hiszen az intermedialitás jeles, kortárs teoretikusainak munkáit, valamint a verbális és vizuális reprezentáció viszonyát kutató elméleti diskurzusokat számba véve leszögezhetjük, napjainkban a multimedialitás – a szövegek általános létezési formájának számít. A különböző közlési csatornák összeszőződéseit pedig a jelentésgazdagító médiumköziségben ragadhatjuk meg.

Dolgozatomban tehát az irodalmi szöveg és illusztrációja kapcsolatát vallatva, a két eltérő médium közti térben lezajló párbeszédben, s az ebből fakadó többletben fedeztem fel a Janikovszky–Réber „képeskönyvek” működésének és sikerének titkát.

A „képeskönyvek” általam vizsgált fordításaiban is többé-kevésbé hasonló kommunikáció jön létre a célnyelv és az illusztráció között, olyanformán alakul a rajz és a textus intermedialis viszonya, mint a magyar forrás esetében. Történetesen a hatalmas nemzetközi elismerést is ennek az illusztráció és szöveg közti hatásosan megvalósuló párbeszédnek köszönhetjük.

De kihez is szólnak ezek a könyvek tulajdonképpen?

Sandra L. Beckett például úgy gondolja, hogy a képeskönyvek egyedülálló lehetőséget kínálnak egy együttműködésen alapuló, vagy megosztott olvasási tapasztalatra gyerekek és felnőttek között, mivel ez a műfaj sokkal jobban képessé teszi erre mindkét közönséget, mint egyéb narratív formák (BECKETT 2013: 2).

Carole Scott pedig a *crossover* képeskönyveket egyenesen a gyermekirodalom remekművei közé sorolja. Meggyőződése, hogy azok a munkák tartoznak a gyermekirodalom maradandó alkotásai közé, melyeknek kettős címzettje van, tehát melyek egyaránt szólnak a gyerekekhez és a felnőtthöz is (Scottot idézi BECKETT 2013: uo.).

Sok külföldi kortárs író, illusztrátor és könyvkiadó szemében (sajnos térségünkben mindezt még nem ismerték fel kellőképpen) a képeskönyv egy olyan narratív forma, mely megszólíthatja bármelyik, vagy akár mindegyik csoportot. A képeskönyv, végül is, csupán egy formátum (Regina Hayes), tehát semmi okunk rá, hogy annak közönségét csak a gyerekekre korlátozzuk (Hayest idézi BECKETT 2013: 3).

Sőt, ma már mindinkább kezd elterjedni az a nézet (mint ahogy azt François Ruy-Vidal több mint negyven évvel ezelőtt megfogalmazta), hogy nem létezik külön művészet a gyerekek számára, csak művészet van; nem létezik külön grafika a gyerekek számára, csak grafika van; nem léteznek külön színek a gyerekek számára, csak színek vannak; nem létezik külön gyermekirodalom, csak irodalom van. Erre a négy alapelve támaszkodva, Vidal szerint kimond-

hatjuk, hogy egy könyv akkor lesz jó, ha mindenki számára az (Ruy-Vidalt idézi BECKETT 2013: 5).

Barbara Bader szerint pedig a képeskönyv szöveg és illusztráció, tehát „teljes design”; egyrészt kereskedelmi termék, másrészt társadalmi, történelmi és kulturális dokumentum; és mindenekelőtt: élmény a gyermek számára. Mint művészi forma függ a képek és a szavak egymásrautaltságától, a két szemközti oldal egyidejű megjelenítésétől és a lapozás drámai pillanatától. A saját feltételei mellett a képeskönyv lehetőségei korlátlanok. (Badert idézi LEWIS 2012: 1).

A Janikovszky–Réber „képeskönyvek” mint crossover műfaj, minden korosztályhoz szólnak tulajdonképpen. Janikovszky Éva ezt már a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben felismerte: hiszen a gyerekek mellett – *Te is tudod?* (negyedik kiadás, 2010), *ha én FELNŐTT volnék* (kilencedik kiadás, 2008), *Akár hiszed, akár nem* (negyedik kiadás, 2006), *Jó nekem!* (ötödik kiadás, 2004), *Felelj szépen, ha kérdeznék!* (ötödik kiadás, 2007), *Velem mindig történik valami* (1972), *Már megint* (negyedik kiadás, 2007) – a kamaszokat (*Kire ütött ez a gyerek?*, második kiadás, 1977) és a felnőtteket (*Örülj, hogy fiú!*, 1983; *Örülj, hogy lány!*, nyolcadik kiadás, 2010) is megszólítja ebben a műfajban!

Janikovszky 2002-ben Zágrábban járt, az akkor készült interjúban vallja be, hogy ő egyszerűen nem tud mesét írni, hiszen csak saját tapasztalat után tud alkotni, olyan valamiről tud szólni, aminek számára valóságalapja van. „Amíg írtam ezeket a képeskönyveket – mondja –, nem voltam benne biztos, hogy a gyerekek megszeretik-e őket, de most a legnagyobb öröm számomra, hogy az, amit leírtam, tetszik a gyerekeknek.” (ŽIGO 2015).

Nem konvencionális képeskönyvekről van szó tehát Janikovszky Éva esetében (ezért is használom idézőjelben az elnevezést). Mint ahogy a hozzájuk készült illusztrációk sem azok. Az imént idézett interjúban arra a kérdésre, hogy Réber László illusztrációi a hetvenes években újdonságnak számítottak-e a gyermekirodalomban, Janikovszky Éva igennel válaszolt: Réber „rajzstílusa valami teljesen új volt. Előtte senki sem próbálkozott semmi hasonlóval. Amikor illusztrálással kezdett el foglalkozni, ismert lett, és karikatúraszerű stílusával egyedi művészi jelenséggé vált Magyarországon.” (uo.).

Dolgozatomban külön foglalkoztam Réber László grafikai világával, hiszen művészete, a rajzok belső működésének, az illusztrációk dinamikájának megértése nélkül a „képeskönyvek”-et, azok szövegét sem lehet kellőképpen tolmácsolni, értékelni.

Réber esetében a karikatúra, a karikatúraszerű illusztráció létjogosultságáról beszélhetünk a gyermekkönyvekben. A Janikovszky „képeskönyvek”-ben tetten érhetjük Réber karikatúras ötleteit is, s a grafikus gyermekképe is kibontakozik az illusztrációkból. A művész mindig ott látja a gyermekben a majdani felnőttet is – ahogy ezt az *Akár a szülők*, RÉBER 2013) c. karikatúraalbumát lapozgat-

va is tapasztalhatjuk. A szöveg nélküli karikatúrákat szemlélve észrevehetjük, hogy a rajzok egyáltalán nem festenek valami hízelgő, idilli képet a gyermekről, a gyermekorról¹. Talán éppen ezért ezért nem adták ki sokáig újra, az eredetileg németül, még 1964-ben megjelent albumot (RÉBER 1964).

Napjainkban a művészetet oktatók, képzőművészek, könyvillusztrátorok körében is mindinkább az vélemény, hogy a gyermekkönyv-illusztráció igen sokféle (s itt nem csak a technikai kivitelezésre kell gondolnunk), több forrásból táplálkozó kell, hogy legyen.

Pálfi György a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Média Intézetének tanára szerint „a gyerekeknek mindent meg kell mutatni. Nem szabad a gyereket lenézni, gügyögni a rajzokkal, kisebbnek képzelni, mint ahogy kis felnőttnek sem szabad nézni. Az illusztrátor csinálja meg a szöveg kultúrapárhuzamát. (...) Nem szabad a gyermekrajzokból sem kiindulnunk, de az egyszerűsítésnek, vagy a puritán reduktív képnek ugyanolyan létjogosultsága van, mint a nagyon gazdag, narratív mesevilágoknak. Ha a rajzoló a maga szintjén, a maga világában, a maga technikájával, magas nívón, szakmai hiba nélkül műveli a szakmáját, azt mind a gyerek elé lehet vinni (...). A gyerekeknek szánt irodalmi szöveg mellé, ha a rajzoló megérti és felfogja a szöveg nívóját, üzenetét, akkor azt a párhuzamot, amit a szöveg képvisel képben meg kell tudni valósítani, nem pedig lerajzolni kell a szavakat, hacsak nem tankönyvről van szó. Vagyis a szöveg direktsége-indirektsége a meghatározó az illusztráció készítésekor.” (POMPOR 2015).

Szinte majdnem minden Janikovszky-könyv Réber László rajzaival jelenik meg tehát. A művész halála után természetesen más illusztrátorok munkái szólalnak meg Janikovszky Éva könyveiben. Így például zseniális karikatúristánk, Sajdik Ferenc rajzaival adják ki a *Ráadást* (negyedik kiadás 2007), vagy pedig Kárpáti Tibor, a fiatal, tehetséges rajzoló illusztrációival *A tükrök előtt – Egy kamasz monológja* (2015)² c. Janikovszky-kötet. Hogy Réber rajzai mennyire

1 Az 1964-es német kiadás fedőlapján a következő, a két szülő figurájának hasára, a grafikus kézírásával írt, német nyelvű feliratot olvassuk: „Egy könyv azok számára, akik jót gondolnak a gyerekekről. Réber László természet utáni megfigyelései.” (RÉBER 1964). Az *Akár a szülők* 2013-as magyar kiadása ezt a feliratot elhagyja (RÉBER 2013).

2 2015-ben, a júniusi Ünnepi Könyvhétre jelent meg *A tükrök előtt – Egy kamasz monológja*, most első ízben könyv alakban. Kárpáti humora (és persze művészi nyelve) egészen más, mint a Réberé. A kötetben érdekes, ötletes grafikai megoldásokat találunk. Ilyen például a fehér és a szürkés-kék alappal való játék; utóbbi természetesen a tükröt, illetve tükröképet jeleníti meg. Vagy a közel-távol érzékeltetése, tehát hogy hősünk milyen távolságról bámulja magát a tükrökben. Az „És a szemem! Nem arról van szó, hogy nem szép, az nem érdekel. De az, hogy még nézni se tudok veled normálisan, az mégiscsak sok. Nem mintha rosszul létnék, primán látok, azzal nincs baj” -szövegszelethez kétoldalas illusztráció tartozik. A rózsaszín alapon két hatalmas fekete pöttyöt, fölötté egy-egy fekete ferde vonalat észlelünk (a kamasz fiú arcát, két szemét, illetve szemöldökét látjuk tehát egészen közelről). Az „És a számmal ugyanez az ábra. Én azt se tudnám, hogy van, ha nem figyelmeztetnének folyton rá: »Most mért húzod el a szádát? Már megint mi nem tetszik?» →

összeforrtak a Janikovszky szövegekkel csak akkor döbbenünk rá, ha kézbe vesszük ezeket a köteteket. Bármilyen kiváló grafikusokról is van szó, az ő rajzaik kissé idegennek tűnnek a Janikovszky szövegkörnyezetében. Ezekben a kötetekben nem érezzük azt, hogy az illusztrációk és a szöveg elválaszthatatlan egységként egzisztálnának.

Ha a kép a történet színekebe öltözött kivirágzása, és ha kép nélkül el sem tudjuk képzelni a történeteket³, akkor a Janikovszky Éva könyveit sem tudjuk elképzelni a Réber László illusztrációi nélkül.

Források

JANIKOVSZKY Éva 1972. *Velem mindig történik valami* (Réber László rajzaival), Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.

JANIKOVSZKY Éva 1977. *Kire ütött ez a gyerek?* (második kiadás, Réber László rajzaival), Budapest, Móra Könyvkiadó.

JANIKOVSZKY Éva 1983. *Örülj, hogy fiú!* (Réber László rajzaival), Budapest, Minerva.

JANIKOVSZKY Éva 2004. *Jó nekem!* (ötödik kiadás, Réber László rajzaival), Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.

JANIKOVSZKY Éva 2006. *Akár hiszed, akár nem* (negyedik kiadás, Réber László rajzaival), Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.

JANIKOVSZKY Éva 2007. *Már megint* (negyedik kiadás, Réber László rajzaival), Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.

JANIKOVSZKY Éva 2007. *Felelj szépen, ha kérdeznek!* (ötödik kiadás, Réber László rajzaival), Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.

JANIKOVSZKY Éva 2007. *Ráadás* (negyedik kiadás, Sajdik Ferenc rajzaival). Budapest, Móra Könyvkiadó.

JANIKOVSZKY Éva 2008. *ha én FELNŐTT volnék* (kilencedik kiadás, Réber László rajzaival), Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.

JANIKOVSZKY Éva 2010. *Te is tudod?* (negyedik kiadás, Réber László rajzaival), Budapest, Móra Könyvkiadó.

→ Pedig én semmit se csinállok vele. Egyszerűen olyan. Ferde. Tavaly még teljesen normális volt. Hát nem fantasztikus?”-szövegdarabnál pedig a szintén rózsaszín alapon, egy kétoldalra terjedő hatalmas fekete, ferde vonalat látunk (vagyis a fiú száját). A kötetben egyébként nincs oldalszámolás. Igen sikerültek a borítók is. A szürkés-kék elülső borítón C-alakba görbült, kajla hősünk menetel zsebredugott kézzel, figurája mintegy körülöleli a címet. Amikor becsukjuk a könyvet, a hátsó borítón, az ajánlás szövege alatt viszont egy első pillanatra talányosnak tűnő, dundi, turcsi malaclányt észlelünk. Vajon ki lehet ő? Talán a Kati, aki főhősünk szerint „rám se néz”.

3 Orhan Pamuk egyik hőse vallja a következőket *A nevem Piros* c. regényben: „E történet olvasásakor fáradt szemünk megpihen a rajzokon. A kép siet segítségünkre, ha a történetben valami meghaladja értelmünket vagy képzelőerőnket. A kép a történet színekebe öltözött kivirágzása. Kép nélkül el sem lehet képzelni a történeteket”. (PAMUK 2007: 41).

- JANIKOVSZKY Éva 2010. *Örülj, hogy lány!* (nyolcadik kiadás, Réber László rajzaival), Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.
- JANIKOVSZKY Éva 2015. *A tükör előtt – Egy kamasz mológja* (Kárpáti Tibor rajzaival). Budapest, Móra.
- RÉBER, László 1964. *Ganz die Eltern (Ein Buch für solche, die an das Gute im Kinder glauben. Beobachtungen nach der natur von László Réber)*, Frankfurt am Main–Budapest, Verlag Bärmeier und Nikel–Corvina Kiadó.
- RÉBER László 2013. *Akár a szülők* (bevezető Widengård Krisztina, előszó Kaján Tibor és Tarján Tamás, a kötet szerkesztője). Budapest, Libri Kiadó.
- PAMUK, Orhan 2007. *A nevem Piros* (Fordító: Tasnádi Edit). Budapest, Ulpius-ház Könyvkiadó.

Irodalom

- BECKETT, Sandra L. 2013. *Crossover Picturebooks: A Genre foll All Ages*. New York, Routledge.
- LEWIS, David 2012. *Reading Contemporary Picturebooks: Picturing Text*. London Routledge.
- NIKOLAJEVA, Maria and SCOTT, Carole 2006. *How Picturebooks Work*. New York–London, Routledge.
- POMPOR Zoltán: *Őszinte, tiszta kép (Beszélgetés Pálfi Györggyel)*. <http://www.konyv7.hu/index.php?menuId=11475> (2015. IV. 29.)
- SALISBURY, Martin–STYLES, Morag 2012. *Children's Picturebooks (The art of visual storytelling)*. London, Laurence King Publishing Ltd.
- ŽIGO, Lada: *Samo se humorom osvajaju djeca*. <http://www.vecernji.hr/samo-se-humorom-osvajaju-djeca-716410> (2015. VI. 1.)

Aniko UTAŠI

PRAVI CROSSOVER: „SLIKOVNICE” EVE JANIKOVSKI I LASLA REBERA

Studija je zapravo ekspozé doktorske disertacije pod naslovom *Intermedijalna povezanost ilustracije i teksta u „prozi za decu” Eve Janikovski*. Autorka je tezu odbranila 8. VII 2015. god. na Odseku za hungarologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu. U ovom radu ona daje sažetak svog istraživanja, sa posebnim osvrtom na zajednički stvorene „slikovnice” autorskog dvojca Janikovski–Reber, te daje i uvid u naknadni život ilustrovanih tekstova Eve Janikovski.

Ključne reči: književnost za decu, slikovnica, ilustracija, tekst, intermedijalnost, Eva Janikovski, Laslo Reber

Anikó UTASI

REAL CROSSOVER: THE JANIKOVSZKY–RÉBER “PICTUREBOOK”

The study is actually the expose of the doctoral dissertation entitled *Intermedial correspondence between text and illustration in “children’s prose” by Éva Janikovszky*. The defense of the dissertation took place on 8 July 2015 at the University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Language and Literature. The present paper summarizes the results of the study, with especial regard to the jointly created “picturebook” of the authors Janikovszky–Réber; respectively it provides an outlook to the afterlife of Éva Janikovszky’s illustrated texts.

Keywords: children’s literature, picturebooks, illustrations, text, intermediality, Éva Janikovszky, László Réber